

begin to perform the functions of words that were not previously terms) and qualitatively (due to the determinologization terms obtained a new value). This causes the appearance of homonyms paronyms in the language. There are two main types of secondary nomination: metaphor and metonymy.

Metonymy processes grounded on the transfer of titles according to its spatial and temporal contiguity, from the process to the result, from the properties to the quantitative indicator, from the process to the property, from the generic concept to the species and so on.

For terminology through metaphorical transfer the main characteristic is that the object of terminology has a sign in common, with the object or phenomenon, which name is used as a term. The necessity of metaphorical designation is often caused by simulating the ability of metaphors to help consciousness through concrete learn something difficult to understand. The main types of metaphorical transfer is the transfer of names of the similarity shape, location and function. Secondary nomination is an active source of enrichment Ukrainian choreographic vocabulary. Owning to metaphorical and metonymy rethinking choreographic terminology is enriched its quantity and quality.

Key words: semantic way, secondary nomination, metaphor, metonymy, term, terminology, choreographic vocabulary.

Отримано: 14.10.2014 р.

УДК 811.162. 2'373

Цимбал Н.А.

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ В АСПЕКТІ ЛЕКСИЧНОЇ ПАРАДИГМАТИКИ

У статті представлені результати досліджень лексико-семантичних парадигматике сучасної української термінології будівництва та архітектури. Проаналізовано щодо антонімія, синонімія і багатозначність.

Ключові слова: термінологія, лексико-семантична парадигматика, антонімія, синонімія і багатозначність.

Лінгвістичні дослідження термінологічних систем завжди на часі, адже розвиваються науково-технічні галузі, що спричинює появу нових термінів, а також є потреба в уніфікації наявних термінологічних ресурсів.

Методологічні засади дослідження термінології в мовознавстві пов'язані з іменами Б.М.Головіна, В.П.Даниленко, В.Л.Іващенко, Д.С.Лотте, Т.Р. Кияка, О.О.Реформатського, Л.О.Симоненко, Е.Ф.Скороходька, С.Д.Шелова та ін. Значна частина робіт являє собою лінгвістичний опис конкретних терміносистем, спрямований на виявлення структурно-семантичних особливостей термінолексики галузевих субмов та дослідження їхньої генези. Зокрема, в україністиці дослідженню біологічної термінології присвячено праці Л.О.Симоненко, математичної – А.М.Крейтор, геологічної – М.П.Годованої, психологічної – Л.П.Веклинець, педагогічної – Т.О.Бевз, О.Ю.Зелінської, військової – Л.В.Мурашко, Н.О.Яценко, будівельної – В.С. Марченка та ін.

Сучасна українська термінологія будівництва та архітектури потребує подальшого лінгвістичного аналізу, зокрема у лексико-семантичному аспекті. Отож, мета пропонованого дослідження: лінгвістичний аналіз лексико-семантичної парадигматики сучасної української термінології будівництва та архітектури.

Фахові експертні знання з галузі будівництва та компонентний аналіз дефініцій термінів, представлених у лексикографічній праці *Архитектурно-строительная энциклопедия* [Дж. 1], дали змогу виділити тематичні групи, які формують термінологічне поле будівництва та архітектури: назви технологічних процесів, технологічних операцій; назви будівельних матеріалів; назви властивостей та ознак будівельних матеріалів та конструкцій; назви пристроїв, інструментів, інженерного та санітарно-технічного обладнання; назви нормативних та проектувальних документів; назви будівельних професій та назви будівель, приміщень, їх конструктивних елементів; назви технологічних спеціальностей; назви галузей будівництва та суміжних наук; назви законів, теорій, положень.

Терміни тематичних груп перебувають у взаємовідношеннях з погляду виконання певної функції (інструментарій дослідження, характеристика об'єкта дослідження, об'єкт дослідження).

У межах тематичних груп нами виділено об'єднані і протиставлені за певною семантичною ознакою [1, 112] лексико-семантичні групи (парадигми) різних типів семантичних відношень (гіперо-гіпонімічні, синонімічні, антонімічні тощо).

У термінології будівництва та архітектури антонімічні відношення представлені повною мірою. Напр.: “Змістовність результату контролю визначається мірою *істинності* або *помилковості відповідності* чи *невідповідності* $S(\Delta e_0)$, $S(\Delta e_0)$ контрольованого параметра нормативному допуску Δe_0 [Дж.3, 54]”, “Аналіз результатів статистичного опрацювання досліджень з виявлення кількісних характеристик експлуатаційного зносу, наприклад *рулонних* і *безрулонних* покривель, дав змогу виявити закономірності, характерні для будинків із збірних елементів” [Дж.3, 231].

Основна проблема в термінології – неточна диференціація антонімів. Наприклад, терміни *Існуючі методи визначення жорсткості елементів на кручення стосуються тільки залізобетонних елементів з просторовими (спіральними) тріщинами, питання визначення жорсткості елементів з нормальними тріщинами не розглядалися* [Дж.4, 5], антонімічними назвами не можна, вони тільки протиставлені за ознакою “форма тріщини”, тобто вказано на видові відмінності понять, які різні, але не полярно протилежні. Натомість терміни *Складові переміщення, які входять до виразу (1.1), визначаються із умови повороту верхньої частини кожного блоку (зони без тріщин) відносно її нижньої частини*. [Дж.4, 25], – антонімічні, тому що в цьому випадку видові ознаки полярно протилежні (протиставляються семи “великий” – “малий”, “низький” – “високий”).

У всіх одиницях, виділюваних за певними відношеннями, наявна певна загальна (інваріантна) ознака: у синонімів – еквівалентність або схожість значення, в антонімів – максимальне заперечення, яке виражається у тлумаченні (дефініції). У семантичній структурі антонімічної пари поряд із семою протилежності обов'язково повинні бути спільні за значенням семи (сема). Напр.: “Експериментальні дослідження із газобетоном показали, що початковий період експлуатації панелей характеризується нестійким розподілом вологості по товщині панелей унаслідок того, що *коефіцієнт вологовіддачі* значно вищий за *коефіцієнт вологості* газобетону” [Дж.5, 59]. Регулярне протиставлення антонімів результатом має те, що взяти навіть поза контекстом, вони викликають асоціативний зв'язок.

У термінології будівництва та архітектури спостерігається поєднання в антонімічні пари слів, які в загальноживаній лексиці не є антонімами. Це свідчення відносної автономності термінологічної системи, порівняно з лексичною системою мови взагалі. Такі антоніми треба подавати в одній словниковій статті з метою встановлення адекватних асоціативних зв'язків. Наприклад, *Утворення тріщин суттєво впливає на жорсткість залізобетонних елементів як під час згину, так і під час кручення* [Дж. 4, 4]

У терміносистемі будівництва антонімічні відношення найчастіше встановлюються між термінами, які позначають ознаки, якості та властивості: *джерела походження — зовнішні, внутрішні; ступінь небезпеки — потенційний, реальний, безпосередній; об'єкт впливу — система в цілому, підсистема, елемент; масштаб впливу — глобальний, локальний; інтенсивність впливу — катастрофічна, інтенсивна, помірна, нейтральна; тривалість впливу — миттєва, короткочасна, тривала*.

Якщо синонімія, полісемія чи паронімія – певною мірою небажані явища в термінології, то антонімія ніскільки не ускладнює терміносистему, а, навпаки, є засобом розмежування значень синонімічних, полісемічних чи паронімічних слів.

Синонімія – семантичне явище, яке вважається в лексиці однією з найважливіших системотвірних категорій поряд з антонімією. Синонімія в термінології має риси, які відрізняють її від синонімії в загальноживаній лексиці. Насамперед, це відсутність експресивних конотацій, різномірність у плані знакового (семіотичного) вираження, стилістична диференціація в межах наукового стилю (власне академічний, науково-популярний), диференціація за сферами використання (різні ступені освіти: від початкової до академічної тощо).

Синонімія в термінології (і в термінології будівництва та архітектури, зокрема) зумовлена як лінгвістичними, так і екстралінгвістичними чинниками:

- 1) постійним розвитком наук, що супроводжується появою нових понять та бажанням дати кожному поняттю найточнішу номінацію;
- 2) неуніфікованістю термінології;
- 3) наявністю застарілих назв, які функціонують паралельно з новими;
- 4) відродженням вдалих термінів, які з певних причин не використувувалися протягом якогось часу;
- 5) паралельним уживанням запозиченого й автохтонного термінів;

6) необхідністю мовної економії, що породжує синонімію різних структурних рівнів;

7) номінацією того самого поняття різними науковими школами чи вченими.

Синонімія в термінології характеризується за різними параметрами, проте поділ синонімів на повні (дублети) і часткові є основним, тому що відображає суть явища синонімії.

Повні синоніми (дублети, абсолютні синоніми) відзначаються тим, що вони цілком тотожні за своїм семантичним складом, наприклад: *наріжні стільці (стендарі)* – так називаються опори, на які укладали перший вінець зрубу [Дж.7, 308]. Проте ці синоніми розрізняються за частотою вживання (термін *стендарі*) вживається значно рідше). Ще один приклад: *народна архітектурна метрологія (український модульор)* – лікоть = 46,24 см (дорівнює довжині топорича); п'ядь = 23,12 см, лікоть ділиться на 2 п'яді; кірх = 1,56 см, п'ядь ділиться на 2 корхи; палець = 2,89 см, кірх ділиться на 4 пальці; цаль = дюйм = 2,5 см; цалівка = 24 дюйми = 60 см; сажні: малий народний дорівнює 3 лікті або 3 «топорича» = 138,72 см; народний дорівнює 4 лікті або 4 «топорича» = 184,96 см; сажень маховий – відстань між розведеними в сторони руками людини; сажень великий народний дорівнює 5 ліктів або 5 «топорич» = 231,20 см [УТСБТ, с. 307]. Ці терміносиноніми використовуються в різних стилях: *народна архітектурна метрологія* – в науковому, а *український модульор* – у професійному розмовному. Взагалі, на основі аналізу термінів будівництва можна констатувати, що в жодному з прикладів абсолютної синонімії не зафіксована повна взаємозамінюваність у всіх можливих контекстах та однакова сполучуваність на граматико-семантичному рівні.

Дублетна синонімія в термінології будівництва зумовлена:

1) паралельним функціонуванням питомого і запозиченого термінів (*адсорбція – поглинання*);

2) тісним зв'язком з розмовним мовленням (*груба лата, звозденка*);

3) номінацією у різних осередках професійного спілкування (*селепровід, селескид*).

У терміносистемі є випадки мовного вираження одного поняття термінами різних структурних типів: однословами, композитами, абрєвіатурами, словосполученнями, символами. За Б.Головіним, це синтаксична (структурна) синонімія [3, 97]. У термінології будівництва та архітектури можна виділити синтаксичні синоніми таких типів:

1) слово + словосполучення.

Напр.: *паперошаруваті пластики – паперопластики, озокерит – гірський віск, споруда – будівельна система*.

2) словосполучення + словосполучення.

Напр.: *розмічальні роботи – геодезичні розмічувальні роботи, сейсмостійке будівництво – антисейсмічне будівництво*. Як правило, у словосполученнях опорне слово залишається незмінним.

Наявні в текстах будівельної тематики наявні і поняттєві (ідеографічні) синоніми: *лата, обрешітка, ляця, дефект, недолік*. Вони мають незначні відтінки у значеннях. Синоніми цього типу представлені в загальноновживаній і загальнонауковій лексиці, для власне термінологічної лексики такий тип синонімії не властивий, адже якщо є відтінки у значеннях, то це вже різні терміни.

Отже, підхід до розв'язання проблеми синонімії в термінології має бути диференційованим, адже, з одного боку, наявність багатьох лексичних відповідників до того самого поняття ускладнює спілкування в наукових колах (усне чи писемне), з іншого боку, синонімія є природним виявом розвитку лексики; крім того, синоніми з різними експліцитно вираженими ознаками семантичної структури можуть полегшити розуміння суті поняття [4].

Термінології будівництва властиве семантичне явище полісемії, яке передбачає наявність у слові кількох відмінних у логіко-предметному відношенні значень, що виступають його окремими варіантами, не розриваючи єдності лексичної одиниці. Одна лексема може бути виразником різних понять термінологічної і загальноновживаної лексики. Спільні компоненти значення виражаються вербально в дефініціях або простежуються тільки на семантичному рівні. Напр.: *каблучок* – 1) в ордерній архітектурі облом, що складається у переріз з вигнутої і ввігнутої дуг; 2) архітектурна деталь, профіль якої являє собою поєднання двох кривих (вигнутої і ввігнутої), при цьому опукла (вигнута) дуга має більший винос порівняно з нижньою ввігнутою дугою (прямий каблучок); можливий і зворотний каблучок [Дж.7, 234]; *канал* – 1) частина комунікаційної системи, що з'єднує між собою джерело і приймач; 2) наповнене водою штучне річище (для зрошення ґрунтів, судноплавства); 3) вузький порожній довгий простір всередині чого-небудь (напр., вентиляційний канал); 4) канал зв'язку (телеканал) [Дж.7, 164].

З одного боку, полісемія ускладнює наукове спілкування, тому в межах конкретно-го термінологічного поля її треба позбуватися, наскільки це можливо. Але, з іншого боку,

багатозначність – це засіб мовної економії. Для репрезентації нових понять, звичайно, можна створювати окремі терміни, проте “жодна мова не була б спроможна виражати кожну конкретну ідею самостійним словом або кореневим елементом. Конкретність досвіду безмежна, ресурси ж найбагатшої мови суворо обмежені” [2, 18].

Розвиток значень слів відбувається шляхом метафоричних, метонімічних і функціональних перенесень. На основі аналізу семантичної структури наявних у терміносистемі будівництва багатозначних лексем виділено полісемію *зовнішньосистемну* і *внутрішньосистемну*.

Специфіка *зовнішньосистемної* полісемії полягає в тому, що один із ЛСВ функціонує за межами терміносистеми (у складі термінологій інших галузей знань чи загальноживаної лексики). Наприклад: *інверсія* (техн) – операція симетрії, за якою кожній точці об'єкта можна знайти відповідну точку, віддзеркалену через якусь ту саму просторову точку [Дж.7, 127]; *інверсія* (лінгв.) – зміна звичайного порядку слів у реченні для виділення смислової значущості тих чи інших його членів або для надання фразі особливого стилістичного забарвлення [Дж.6, т. 4, 24]. Структура кожного багатозначного слова індивідуальна і відкрита, тому що можливий розвиток нових значень у різних галузях знань.

При *внутрішньосистемній* полісемії як твірний, так і похідний терміни (семантична деривація) належать терміносистемі будівництва. Цей тип полісемії характеризується в основному функціональними перенесеннями значення. “Якщо полісемія слова зумовлена образними (художніми за своєю природою) перенесеннями значень, то неоднозначність терміна пов'язана з різними сторонами досліджуваного об'єкта, співвідносного з даним терміном”, – цілком справедливо зауважує Б.О. Плотников [5, 203]. Напр.: *каналізаційна мережа* – 1) основна частина системи каналізації, що включає в себе підземні трубопроводи, колектори, які збирають стічні води з басейнів каналізування, наземні лотки та колодязі для збирання і відведення стічної з території населеного пункту або промислових підприємств; 2) система трубопроводів, каналів або лотків та споруд на них, яка призначена для збирання та відведення стічних вод з певної території [Дж.7, 235].

Характеристика і класифікація багатозначних термінів (слів) досить складна внаслідок складності і неідентичності їх семантичної структури.

Отже, термінологія будівництва та архітектури є підсистемою лексики літературної мови. Такі типи семантичних відношень, як синонімія, антонімія, полісемія в терміносистемі поряд із загальнономовними тенденціями знаходять також і специфічну реалізацію (контекстуальні внутрішньосистемні синоніми, функціонування синонімів у номенклатурі, кількісний і якісний склад парадигм тощо), знання чого необхідне для нормування термінології. У перспективі нашого дослідження – аналіз класифікаційних відношень у терміносистемі будівництва та архітектури.

Список використаних джерел

1. Виноградов В.В. Русский язык / В.В. Виноградов. – М.: Высшая школа, 1972. – 614 с.
2. Винокур Г.О. Заметки по русскому словообразованию / Г.О. Винокур // Избранные работы по русскому языку. – М., 1959. – С.419-443.
3. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М., 1987. – 104 с.
4. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
5. Плотников Б.А. О форме и содержании в языке / Б.А. Плотников. – Минск: Вышэйшая школа, 1989. – 252 с.
6. Джерела фактичного матеріалу
7. Архитектурно-строительная энциклопедия: Гольшев А.Б., Верюжский Ю.В., Колчунов В.И., Бакулин Е.А., Гольшев С.Ю. / Под. ред. А.Б. Гольшева. – К.: Основа, 2008. – 684с.
8. Азизов Т.Н. Теория пространственной работы перекрытий / Т.Н. Азизов. – К.: Наук. світ, 2001. – 276 с.: ил. – Библиогр.: с. 257-273.
9. Єсипенко А.Д. Наукові основи забезпечення надійності і безпечної експлуатації будівель та споруд: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук за спеціальністю 05.23.28 – технологія промислового та цивільного виробництва / А.Д. Єсипенко. – Київ, 2004. – 398 с.
10. Мельник О.В. Крутильна жорсткість та міцність залізобетонних елементів коробчастого перерізу з нормальними тріщинами: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук за спеціальністю 05.23.01 – будівельні конструкції, будівлі та споруди. – Одеська державна академія будівництва та архітектури. – Одеса, 2012 – 166с.
11. Російсько-український словник термінів будівництва та архітектури / С.Жуковський, Р.Кінаш, Л.Полюга, В.Базилевич. / За ред. Р.Кінаша. – Львів: Ліга-Прес, 2005. – 960 с.

12. Словник української мови в 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1971-1981 (СУМ).
13. Українсько-російський словник термінів будівництва і архітектури / С.Жуковський, Р.Кінаш, Л.Полюга, В.Базилевич / за ред. Р.Кінаша. – Львів: Ліга-Прес, 2007. – 488 с.
14. Український тлумачний словник будівельних термінів / Лівінський О.М., Лівінський М.О., Васильковський О.А. та ін.; під ред. О.М.Лівінського. – К.: Українська академія наук (УАН), “МП Леся”, 2006. – 528с.(УТСБТ)

Modern Ukrainian terminology of building and architecture needs further linguistic analysis, especially in lexical-and-semantic analysis. So, the aim of the suggested research: linguistic analysis of lexical-and-semantic paradigmatics of modern Ukrainian terminology of building and architecture.

Professional expert knowledge in the field of building and component analysis of terms definition-sm represented in lexicographic work “Architectural and building encyclopedia” (Holyshev A., Veryuzhskiy Yu., Kolchunov V., Bakulin Y., Holyshev S. / Edited by A.Holyshev. – K.: Osnova, 2008. – 684p.) allowed to single out thematic groups, which form terminology field of building and architecture: nominations of technological processes, technological operations; nominations of building materials, nominations of building materials and constructions characteristics and features; nominations of devices, instruments, engineer and sanitary appliances; nominations of normative and project documents, nominations of building professions and nominations of buildings, premises, their constructive elements; nominations of technological specialties; nominations of building fields and related sciences; nominations of laws, theories, statements

Key words: terminology, lexical-semantic paradigmatics, antonymy, synonymy and polysemy.

Отримано: 23.10.2014 р.

УДК 811.161.2'367.623'373.611

Чопик Я.М.

ДИФЕРЕНЦІЙНІ ОЗНАКИ ЯКІСНИХ ТА ВІДНОСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ В АСПЕКТІ СЛОВОТВІРНИХ КАТЕГОРІЙ

У статті на основі ономазіологічного підходу подано словотвірно-семантичну і функціональну характеристику двох типів прикметників у сучасній українській мові: якісних та відносних. Таке завдання реалізовано завдяки комплексному аналізу словотвірно-значеннєвих взаємовідношень дериваційних формантів у складі похідних одиниць, головне місце серед яких належить суфіксальним формантам.

Ключові слова: деривація, семантика, структура, лексика.

Аналіз лексико-семантичних і функціональних ознак прикметників – носіїв категоріального значення, серцевину яких становить кількісно невелика група непохідних одиниць, пов'язаний із пошуками критеріїв встановлення їх лінгвістичного статусу. Достатню пояснювальну силу щодо всебічної характеристики мовних явищ і прикметників зокрема, має ономазіологічний підхід, з позицій якого досліджується самий процес виникнення слова-найменування на основі співвіднесення з тим чи тим денотатом. Встановлення лексичного значення будь-якого слова має не статичний, а динамічний характер («від змісту – до форми») і орієнтується на тісний зв'язок із словотворенням і синтаксисом. Зокрема, багато словотвірних категорій формуються у відповідних семантико-синтаксичних позиціях речення [3, 43]. Так, прикметники у такій концепції інтерпретуються як результат синтаксичного і морфологічного ступенів транспозиції іменників, дієслів в ад'єктивні форми. Отже, категоріальне значення прикметників формується на основі семантичних компонентів, властивих відповідним неприкметниковим основам.

Непохідні із синхронного погляду якісні прикметники виступають найменуваннями ознак предметів, що органічно їм притаманні, не пов'язані будь-якими іншими предметами, діями. Саме вони становлять ядро атрибутивних значень, розширюваних значним з кількісного погляду масивом похідних якісних прикметників, що «позначають якість як ознаку відносну, тобто таку, що виводиться із відношення до предмета, обставини чи дії» [2, 159].

Морфологічна нечленованість основи непохідних (первинних) прикметників, безвідносний характер їх атрибутивного значення за своєю суттю є визначальними для кваліфікації їх як «еталонних» репрезентантів відповідного категоріального значення.

З формально-граматичного боку від таких первинних прикметників відрізняються похідні якісні прикметники, для яких характерна двокомпонентна будова лексичної основи (коренева морфема – суфіксальна морфема), що, проте, не свідчить про суттєву семантичну відмінність цих